

AKWĒKRĀWAIHKU NĀHĀ ROWASKUZE

XERENTE¹, Silvino Sirnãwê
Pesquisador da Ação ‘Saberes Indígenas na Escola

ĪSIMĀZUSZE KTURĒ

Kāhā hāisuka ĩt kakuĩkre tō wokrāiwaihku nā kātō romwaihku aimō sissum snā krhēm̄ba mnō nmē, wanīm akwē nōrī, kātō akwē wadi aimō tkrē samār waihku psē mnō pibumā. Ahāmre tō Warā, are tākānnī tō rowahtuze taimō Warā nōkwakrē wamā krsimāsa. Warā wa tō wawē nōrī aire kbure rowahdu wanīm aikte nōrai mā tkrē krtmā rowahtukw, are tākānnī tō rowahtuzem hawi tet aimō rowahtukwai nōrī kbure wanīm aikte nōrai mā kbure romkmādā tkrē tmā rowahtukw. Aikde tō srōwa hawi za dure rowahdu tē waihku nnākrat, tapari za rowahtuzem hawi aimō rowahdu tē kmā sizus mnō pibumā, tahawi za wnīm aikte nōrī wanīm romkmādā tkrē sawikw, are dure krmā simāzukw wat rmē kō pibumā.

Darmmē ĩkuitabi: Warā, wokrāiwaihkuze, romwaihku, wawē nōrī, rowahtuze, aikde.

RESUMO

Este artigo tem como objetivo principal apresentar uma reflexão e relatar os saberes do meu povo Akwē. Os nossos velhos contam que, desde antigamente, as crianças Akwē crescem com sabedorias e conhecimentos que começam de casa e depois vão para o Warā. O Warā era a escola verdadeira do povo Akwē, onde ficavam os professores que eram os anciãos. Atualmente o Warā foi substituído pela escola que a maioria das aldeias tem. São ensinados todos os saberes às crianças, sobre sua cultura, e, também, a valorizarem seus costumes, e a saberem conviver no meio do seu povo, com os não indígenas. Devido à escola, eles se tornarão os melhores professores, para depois passarem todos os saberes do seu povo e, então, formar outros jovens.

Palavras-chave: Warā. Saberes. Anciãos. Escolas. Crianças Akwē.

1 Rede UFG/UFT/UFMA. Professor de Educação Básica.

ABSTRACT

This article has as main purpose to present a reflection and to report the knowledge of my Akwẽ people. Our elders tell us that Akwẽ children have grown up with wisdom and knowledge since the old days, starting at home and then going to Warã. The Warã was the true school of the Akwẽ people, where the teachers who were the elders were today replaced by the school most villages have. They teach all the knowledge to the children, about their culture, and also to value their customs, and to know how to live among their people, with non-Indians. Because of the school, they will become the best teachers, so they will pass all the knowledge of their people and then train other young people.

Key words: Warã. Knowledge. Elders. Schools. Akwẽ Children.

İptokrta nõrĩ tũ kãnẽ taimũ romkmãdãahãmre hã tkrẽ waskukw, akwẽ nõrĩ tũ krãiwahku snãtet aimũ krkuiput, tũ aiktere hawi za aimũ krãiwahkuk. Ahãmre akwẽsĩm mãrd Warã krtabnã dat krwamtrẽ mnũ, tũ Warãhawi taimũ krwatbremĩ nõrĩ, kãtũ baktũ nõrĩ tetaimũ krãiwaihku snã kuipktuk. Ahãmre Warã tũ rowahtuzem krtabi akwẽ nõrai mã, tazi za wawẽ nõrĩ kahã snã krhẽmba tũ siwawi mnũ pã za aikte nõrai mã romkmãdã tkrẽ waskukw, aretahã kwatbremĩ nõrĩ tũ siwawi mnũ pã awãrẽ sĩm mãr mnũd, tũ sisdanãrkwai mnũ pã za ku aimũ tũ awãrẽ tũ sũrekw.

Tãkãinnĩ tũ rowahtuze nha dazakrui mbamãrd tanẽkũwa tetũaimũ krhẽmba, kãtũ dure rowahtukwai nã dat krwamtrẽ mnũ, tanũrĩ tũ wawẽnũkwakrẽ taimũ wanĩm aikte nõrai mã tkrẽ tmã rowahtukw, ahãmre tũ Warã ktabi, are tãkãnnĩ tũ rowahtuze tet aimũ krwam simãsa. Wawẽ nõrĩ nãt aimũ rowahdu aikte nõrai mã tkrẽ tmã waskukw, tahã tũ Warã nã dat krwamtrẽ mnũ. Tahã Warã hawait taimũ krwatbremĩ nõrĩ kãtũ baktũ nõrĩ ro kahã snã tkrẽ waihkuw, kãtũ tkrẽ samãr waihkuw. Ahãmre tũ Warã hawit tet aimũ romkmãdãwanĩm aikte nõrĩ kbure tkrẽ kwaihkuw, kãtũ dure danrũwa hawi za dure aikte ptokwa, kãtũ ĩseparkwa kbure romkmãdã kra nõrai mã tkrẽ tmã waskukw.

Aikterẽ tũ separkwai dkikrẽ wamre za ro kbure tkrẽ wapar, mãrĩ ĩseparkwa tũ kmãkwamãr waza dure kra mã rowaihu tmã wasku, tanẽkũwa mãrĩ ĩserpa tũ kmẽsi wa za dure kra mã tmã rowahut, ĩseparkwa damẽ sũkrẽ wa za dure aikterẽ danũkrẽ damẽ wapa, ĩseparkwa sai psẽ snã krsai mnũwa za aikteprerẽ hãiptorãrẽ snã twaptkãrẽ, are ĩseparkwa sai prãirẽ snã krsai mnũwa za dure aikteprerẽ hẽmba prãirẽ snã twaptkãrẽ.

Īseparkwa mār kunē tkrē kmēsi mnōwa za aikteprerē mā psē kōdi, mārī ĩseparkwa tē kmādkā wa aikterē dkiwa tkrē dur re kbure rotkrē kmādkā mnō za aikteprerē waptkārē wi nēs siza, tahā tō wanēku, amke, kātō rom wadi mnō. Tanēnmē tokto waptkārē pari tō spokrē nā za aimō tkrē dawapar, kātō tmō nā za rokbure tkrē krmādārē, aikterē tō kauptu mnō pra, za ro kahā tē kawahkurē, tanēnmē tokto kaupturē wi za sīsrī kmāsnākrat, tahā tō separkwai mā, ptokwai mā kātō dure dawadi nōrai mā, tapari za siwaprossi za krsimāssirē, tapari mātō tokto ro sismistē tkrē kadur, aimō za tkuiput, aimō za dure ĩkrāiwaihkuze dawer, tanēsna za aimō ĩkrāiwaihkuze tmā tkuiput.

Aikterē za waptār, pikōirē tanēkōwa ambārē, za tkuiput are ro tkrē samār waihukw, aikde tō ro kmā sapka prabā zaro tkrē kmākwamār, ĩseparkwa tanēkōwa ĩptokwa ro tkrē tmā wasku mnō kōwa za aikte nōrī sipkē nā kwrahkukw. Tanēnmē arē wanīm aikte mā ro wat krwasku sku kba mōnō, aimō krāwaihku snā krwrahku mnō pibumā. Aikte mā tō ro wat krtmā wasku mnō hawi, za aimō aikte nōrī tkrē dazazē, are dure aisa dat krsazē, aikde tō smīwapar hawi za ro tkrē samār wihku pēs, kātō smīzazēzem hawi za dure kbure tkrē dawaze, ĩptokrda kātō aikte sikuwa wapte za tkrē zazē, are dure aisa dat krsazē.

Akwē kra wi za pkētoi wawē, mrō mē, kātō ĩsim akwē nōrī, ambā hawim hā, kātō pikōi hawim hā, tanēnmē za sissum snā za sihdurē sapar psēkw, tō sissum snā za sihdurē tkrē sapar psēkw, tare za tkrē waikhākw aikterē sissum snā psē snā aimōtē wrahku mnō pibumā. Akwē kra tō srurēre hawit taimō rotkrē wapar, kātō tmō nā za aimō ro tkrē krmādāk. Warā tō dure dakrāikwaihkuze, tō Warā hawi kātō dure srōwa hawi za aikte nōrī kbure ro tē waihuk tō Warā hawi kātō srōwa hawit, taimō aikte nōrīdasipē dasiwawi, danīpi, danōkrē, dasiwaze, romkrēptkā, dasiwawmtrēze, sasari, tpēkwapsi kātō romwadi mnō kbure tkrē samār waihuk.

Aiktepre waptkā wi za kbure sapar psēn, akwē nīm rokmādkā wa, akwē kra snī ambārē dam sapar psē krtabr, tō ahāmre hawi tet aimō ambārē dam sawi krtabdi. Ambā nōrī nha kra snī ambā wa tō dam kmādkā psē snāza dat krmādāk, dam sazēi snā za aimō dawadi nōrī tkrē kmādāk. Tōtahā tō aimō kra snī ambā kahā nmē, tō aimō ahāmre hawi aimō wahīkba nōrī krsikwapeī kba mnō nmē. Ahāmre nāt aimō krsissō krwaireb krsikwapeī kba mnō pibumā, kātō dure danīpi hāwa azanā snā tkrē kmā wazrē kba mnō pibumā, kri zabu hāwa za dure azanā snā sabukw.

Tanê kôd pikôirê nã pikô kra wa, za kmãdkã wapu snã za baktôre dat krmãdãk ahãmre wahikba nôrĩ tkrê wasku kba mnôze, pikôĩ nôrĩ tô sakukrêsi, are tãkãinnĩ ãkwaimba kôdi, wanôr mã, pikôĩ nôrĩ dure sãm romkmãdkã psêdi, tanôrĩ za dure sãm ambã tkrê waihãk, bru mba, kri wa, sasar mba za mrô mē krmô, tpekwapasi mba za dure krmô, kãtô kra mã za dure danmĩzazêzem nã tmã rowahut, aimô smĩzazêi snã wrahu ku pibumã.

Tahã tô wanĩm pikôĩ nôrĩ aimô knmrmē mnô kôhawi kãte, tô ambã nôrai wtēsi mrmēprēzem hawi kãte, ambã nôrĩ za sãm aikte mã mrmēprē zawre snã romkmãdã tkrê tmã wasku, kãtô danĩpi tmē za aimô kra tkrê kwanĩ pēs. Aikte nôrĩ tô kbure tô ambã nôrai tē, mãr wa tô dasiwawi pra, ambã kra mnô tô kbure za ptokwai tmē krsiwawik, pikô tô sisdanãrkwa nã za aimô tmrô, tanēnmē tô tare za aimô damã kra, are pikô dure kra tmã sawidi, tanôrĩ tô dure aikte mã rowaskukwa.

Nmãzi za aikterê sipkra nã mãrĩ kupi, tanēkôwa kmãnã, tô ro tkrê kmãdkã mnôzem hawi. Aikde kuptu pari za dawawi waihuk, tô tkrê dakmãdkã mnô nmē, za srurêre hawi za dawawi waihuk, tazi za tokto sawre pari waptem sikuwa tkrê wawi, sisdanãrkwai nēhã za tkrê wawi, tanēkôwa ambã nēhã dasĩpsēmba za sisdanãrkwa tkrê têkrã. Pikô hãwa tô pikôĩ sikuwa za tkrê wawi, tanēkôwa tô ambã zemã za nmãhã nôrĩ wawi.

Tanê dure danôkrê, aikde tô tkrê dawapar mnô hawi za dure nôkrê waihukw, akã za spokrê nãsi tkrê dawapar, are nmãzi za tokto kmã tissanô sôkrpsê zô. Akwēstôsôkrpsê snã waza tokto damē krsôkrê, baktô nĩsi nã, kãtô kwatbremĩ nĩsi nã, zã nã kãtô danôkrê wadi nã za ambã hãwa damē krsôkrê. Ambã nmãhã sôkrpsê waza aimô smĩstun danôkrê tkrê dam kwanĩ mnô pibumã, baktô nĩsi nã, kwatbremĩ nĩsize nã, aimô krđam sôkrê mnô pibumã. Are pikô hãwa tô tare za tkrê dawaihãk, pikôĩ sikuwa za tkrê wawi, tanēkôwa tkrê dawaihãk.

Dasiwaze tô aiktere hawi za dure aimô kmã snãkrat, tô rowahtu hawi za dure aimô tē waihuk, aikte nôrĩ tô waihku snã za tkuiput, tô dasiwawi mnô pã taimô wanĩm aikte nôrĩ krsawer. ãtdêkwai mnô pã za aimô kra mã dasiwazezem nãhã ro tkrê tmã waskuk sipranē wasiwawize ãhēmba, are wanĩm aikde tô srurêre hawi za aimô romkmãdã waihku snã re dawer. Aikterê tô waihku snã za sisdanãrkwa aimô krmãsôpre, nôkwa ãsisdanãrkwai nã. Tahã tô ãptokwai hawit, kãtô ãseparkwai hawit taimô dasiwaze tkrê kmãdkã psêkw, kãtô dure romkrãikrda kra mã tkrê wasku.

Dasiwawize tô krdasiwazem mnõ pibumã, dasiwawi hawit taimõ dure dasiwamtrêzem nã aimõ krdassanãmr, kãtõ dure dassazêzem pibumã taimõ krdasiwawi.

Ïzeparkwa tô ãnatkũ nã waza aimõ ãt krwamtêr, are ãptokwa tô ãmmã nã waza aimõ ãt krwamtêr, ahãmre tô tãkãnê waza aimõ wat krsanãmr, tanêkõd tokto tãkãinnĩ tô ktãwamkõ mrmêzem nã wat aimõ wazeparkwa kãtõ waptokwa wat krwamtêr. Tõtanê dure ãmmã, tahã tô ãptokwai zdekwa, tanêkõwa ãptokwai pnã, waza aimõ ãmmã nã ãt krwamtêr, are aisa tô bremĩ za tkrĩ wamtêr, are pikõ hãwa tô baknõ nã za saihã. Are krawaptem kra hãwa tô ambãdi, nã tanêkõwa pkõiti nã za saihã, ambãrê hãwa tô ambãdirê za tkrê wamtêr, are pikõirê hãwa tô pkõitirênã za tkrê wamtêr.

Danĩmnõkrêzu tô pikõ ambã hidba hawi taimõ krhêmba, ta nênmê za aimõ romkmãdã simã tkrê kmãdkã psêkw. Ambã pikõĩ nã krawa za aimõ wahidba hawim hã ambã ãdumkrta mã za kratmã sakre simã ktrê kmãdkã psê mnõ pibumã. Wahidba pikõĩ rênã kra wa za dahitbre wdênrõ sda kawazu are kmã sõkrwassis, simnõkrêzuinê za tkrê kmãdãk, tahã wdênrõ tô amrêsku, nmãzi mrõ wa tô simnõkrêzu zda bã za dasa zõ krmõ, aikuwa za kbazêiprãĩ zõ za krmõ, za nêš sõ dako mãranã, tanêkõwa tpê zõ za krmõ, simnõkrêzui mã kbahi tê kmãkrãinistu mnõ pibumã, (dakukã), ahãmre dakukã tô kupakbu zbrê nã, tpê prarõr nã za simnõkrêzui mã romkmãdã tê kmãkrãinĩsut. Danĩmnõkrêzu snĩ ambã tanêkõwa danĩmnõkrêzu sĩm pikõkrawa, ambãrêhãwa za ambãdi nã za tkrê wamtêr, are pikõĩ nã kra wa za dure pkõiti nã za tkrê wamtêr, tô aimõ krdasiwazem mnõ hawi. Are aisaza dure aimõ danĩmnõkrêzu, nõkrêkwa nã tkrê wamtêr, pikõ kãtõ ambã za aimõ tanêšnã tkrê wamtêr, kãtõ ãkrda nã za dure aimõ tkrê wamtêr. Tanê dure danĩhdu nõrĩ za ptokwai nĩmnõkrêzukwa za ãkrda nã za tkrê wamtêr, kãtõ tahã ãsimpikõ za dure ãkrda nã za tkrê wamtêr.

Aikteprerê za dure srurêre hawi za dure dat krwawi: ambãrê hãwa za pat nê za wawin, are pikõirê hãwa tô tare za dat kumtorê, huku nê. Are baknõ kuintu wi za dure ktã nê za dat krwawi, aimõ aikte sikuwa waihku snã krmã sõpre mnõ pibumã. Tahã aikde dat kumto mnõ tô dasĩpsê mba si za dat krwawi, tahã za dure aikte sikuwa arkiwi krmã sõprekw.

Akwêstõ tanênã aikde dat wawi kõwa tô ãsiwawizem nã za wawin, kuzãp kra hãwa za kuzãp siwawizep nã za wawin, wahirê kra hãwa za wahirê siwawizep nã za wawin, kbazi kra hãwa tô kbazi siwawizep nã za wawin, ãsake kra hãwa tô ãsake siwawizep

nã za wawin, are krito kra hãwa tô krito siwawizep nã za wawin, are krãiprehi kra hãwatô krãprehi tô ïsiwawizep nã za wawin. Aikde dure wamtrẽzepti, tô wamtrẽ mnõ pâ za aimõ dat krwamtêr. Ambârê hãwa tô turêrê nã za dat krwamtêr, are baktôrê hãwa za tarêrê nã za dat krwamtêr, are tanõrĩ kuiptu pari za ïwamtrẽze dure aimõwi snã za dure saihrân

Kãhã za kbrure dakrãiwaihkuzem wa kawakõdi pês, tô aimõ krmã wasiwrahku mnõ pibumã nãt aimõ ahãmre hawi ïptokrta nõrĩ romkmãdã tkrê sakram psêk, aimõ tô tanõrai pradikuirĩ nã krmã wanpokrku kba mnõ pibumã. Aikterê wat krsawi kba mõnõ, tanõrĩ tô kahã snã za wahu adu kmã tinê, are tanõrĩ za dure kra nõrai mã kãtõ sihdu nõrai mã romkmãdã tkrê wasku psêkw.

Romkrêptkã dure mãrdi, tahã kbure dam waihku kõdi, tô nõkwa mnõrai wtêsi za waihuk, ambã kãtõ pikõ za romkrêptãk, are tô nõkwamnõrai wtêsi za krsikwasi. Romkrêptkã krêmba mnõ tô dasisnã damrõ wamsi, rowahdu wawê tê sõmr wa, dakrãi wakbãze, dasikrãiktõ mba, tanêkõwa dasipsê mba za aimõ wawê nõrĩ sisanãrkwai mnõ pâ simã romkrêptãk. Romkrêptkã wê snã za nõkwa wapa, are kbure dure dam samãr waihku kõd, wawê nõrĩ tô wawê mrmëzem nã za aimõ romkrêptãk tazi aikterê nõrĩ, waptem nõrĩ kbure tê samãr waihku kõdi. Wawê hawit taimõ romkrêptkã dat krwaihuk, kãtõ dure danmãwapar hawi za aimõ nõkwa romkrêptkã waihuk.

Sasari dure akwê nõrĩ tmã wêki akwê kra tô sasar mba za dure dawer, tô ahãmre hawit taimõ akwê nõrĩ sasar mba krwareb, tanënmê aikterê nõrĩ tô srurêre hawit taimõ sasar mba dure damê krwareb, nmãhã dazerparkwai nõrĩ wasã snã za damê krmõ, tanêkõwa waikrê snã. Ahãmre tô dakahã snã taimõ sasar mbakrnõmr, nha ptã ssõre nã za aikuwa mba krnõmr, awãrê za aimõ tê sõrekw mãranã nês nwa stõ kba mnõ pibumã. Ambã nõrĩ za nês awêre tê sasar kbazêiprã tkrê smrõ mnõ pibumã, are pikõdi nõrĩ za nês ssu tê wazu, skrã, siknõ, waptã za dure pikõdi nõrĩ tê kmãkwamãr, aipã srõwa ku wahtu wa, ïnĩ zaza tê nwa kwasar pibumã. Siktõ wa za dure nõkwa mmĩ nwa kadu, kupa, knê, kãtõ aikterê za dure nõkwa nwa du.

Tpêkwapsi mba za dure aikterê ro kbrure tê waihuk nhanê tpêkwapsi dat kmãnãr mnõ, aikte nõrĩ tô srurêre hawi za aimõ tpêkwapsi mba krnõmr. Are tpêkwapsi mba siwakrum kõdi, pikõ wasã temrêre tpêkwapsi mba damê krmõr kõdi, tanê dure ambã hãwa dure damê krmõr kõdi, tanõrĩ tanêmba dam sipaki, mãr wa tô wasãzem (waikrê wa) hawi za aimõ kunã psên. Ambã hãwa za aimõ kunã psên aimõ wawê nõrai smĩ rowahdu tê wapar pibumã.

Tô dazakum sisi za aimõ krmõ, tahã damẽ krmõr wa za kbawazi tê daw siptẽ prãirẽ, tanẽkõwa kbawazi kmã siptẽ prãirẽki, kbawazi siptẽ prãirẽ wa za tbê tê smrõi mnõ kõdi, tare za ku tbê tê topre wawẽ, tazi za tbê dat smrõ mnõ kõdi, tpêkwapsi wẽki tainnĩ za aimõ ambã nõrĩ tbê wakrowdê nã siw tê hãzu, kãtõ smĩkezem nã za aimõ dat smrõ, kãtõ pikõĩ nõrĩ za dure smĩkezem nã za aimõ tbê tê smrõi wawẽ, kãtõ wapte, aikte nõrĩ za dure tbê tê smrõ.

Aimõwi za pari wa tbê trêrkê wawẽ, tahã kbawaski wanã za aimõ ssakrê, tanẽnẽmẽ tô psê snã za aimõ trêrkê wawẽ, tahã za kbure kmã tasĩmprumn, wapte mnõrĩ, kãtõ mrõre nõrĩ, kãtõ issuibka nõrĩ, za aimõ kbure kmã kawakõin. Are tahã pari zdawawa za dure akwẽ snĩ ambã, tanẽkõwa pikõĩ nẽhã za aimõ nãmr tpêzõ smĩpar snã, are tô romwaihkwai nẽhã, tanẽkõwa tô akwẽ ãpkê psê nẽhã za aimõ nãmr are awẽre hã za dure kmãdãk. Tpêkwapsi tô kbawazi nã tet aimõ dat krwapsis, tpêpãrze, kãtõ wdê aikuwa mba hãnã za aimõ tbê kmã kakwapsin.

Tokto tô wanmĩ rowahtuzem nã waza kakuĩkre, tãkãnnĩ tô rowahtuzem hawiwat aimõ romkmãdã kahã snã wat kawaihuk, kãtõ dure wanrõwa hawi waza dure wakra mã romkmãdkã pẽ kbure wat krtmã wasku, are dure romkmãdã ãkunẽ nẽhã wat ktwi wẽkõ. Dakrãiwaihkuze, kãtõ romwaihkuzetetõ aimõ sissum snã krhẽmba, tanõrĩ za kbure romkmãdã wamã wasku pês, tãkãnnĩ rowahtuze tetõ aimõ dazakrumbakahã snã krhẽmba, nharê dazakru tetõ rowahtuzem krnãthẽmba, are tetõ aimõ dakmãdkãkwai nõrĩ, kãtõ wawẽ nõrĩksrõ krsikwanĩkw aimõ dazakrui mnõ pã rowahtuze simãsam mnõ pibumã.

Aikde za kbure rompê, kãtõ romkmãdkã pẽ rowahtuzem hawi tê waihuk, tô tahawi za dure danĩpiĩ pibumã krsikwanĩk, nmãzi danĩpi nmãhã hãisuka zanãmrkwai nõrĩ tê kmêsãmr kba wa, aimõ psê snã krsipiĩ mnõ pibumã, kãtõ dure wanĩm romkmãdã tkrê sawi kba mnõ pibumã za rowahtuzem hawi kbure rowahtukwai nõrĩ romkmãdkã pẽ wanĩm aikte nõrai mã tkrê waskukw, tanõrĩ tô aikde, tanẽnẽmẽ wanõrĩ rowahtukwai nõrĩ waza aimõ rowahtuze mba kbure wanĩm aikte nõrai mã romkmãdkã psê nẽhã wat krtmã wasku. Wanmĩzazêze, wanmĩkuĩkreze, wanmĩromkmãkwamãrĩ, wamrmẽze wasiwawize, wasiwazemze, wasiwamtrẽze, danõkrê, sasari, tpê nõ, danĩpi, wamnõwa, dazakru, kãtõ romwadi mnõ, aimõ wat krsawi mnõ pibumã, kãtõ dure kbure wanĩm aikte nõrĩ tkrê sawi mnõpibumã za aimõrowahtuzem mba rowahtukwai nõrĩ kbure wanĩm aikte nõrai tkrêwaskukwa, aimõ krmã spokrku kba mnõ pibumã, are dure aikte

skuwa mã, kâtô dawadi nôrai mã tkrê wasku kba mnô pibumã, tahã rowahtuze tô dakrãiwihkuze.

Tâkänni tokto tô rowahtukwai nôri za aimô wanim wawê nôrai sôkwakrê ksimãsa, mâr wa tô wanim wawê nôri aimô prãirê zem hawi, wanim wawê nôri mãtô nharê aimô tsirmêk, tanënmê arê wanôri rowahtukwai nôri wanim wawê nôri wat krsdanâr kba mônô, tanôri tô romwaihku tdêkwai ktabi, tanôri tetô hâisuka krãikrta re aimô dazakrui mnô pâ krsikburô, ambâ kâtô pikôï nôri, tet aimô wanim romkmãdã krãi kba wa kbure tkrê kburôikw, kâtô sakrui mnô pâ teto kre sikburô, nmãzi dasipsê waza tanôri dasipsê ku krãiwaihkuze wahud aimô wawê wadi nôrai mē sîm romkmãdkã nã aimô kmã sitom mnô pibumã.

Wanim wawê nôri za dasipsê mba aimô kbure romkmãdkã pê wanim waptem nôrai mã tkrê waskukw. Dasipsê mba za dure wanim aikte nôri, pikô kâtô ambâ nôri za kauptu snã romkmãdã tê kawaihkukw, tahã dasipê tô dure rowahtuzem nê za iptokrta nôri tkrê kmãto, tainni aikte si romkmãdã tkrê waihku mnô kôdi, tô waptem nôrai zemã kâtô dure iptokrta nôrai zemã, za aimô wanim romkmãdã tê waihkuw, dasipsê mba za kbure romkmãdã wawê nôri tkrê waskuw.

Tanenmê wanôri rowahtukwainôri waza wapkêto nãkbure wawê nôrai mã wasiwaskun, wawê nôri tô siwawi mnô pâ waza aimô wat krmãdkã pês, kâtô dure wat krsazê, tanëzem hawi waza wnim wawê nôri kauptu snã wat krsawi, ambâ kâtô pikôï nôri. Tãkãhã romkmãdkã te dakrãiwaihkuzem nãhã, kâtô dure rowaihku nã nãhã aimô wat kakuikre mnô, za aimô rowahtuzem mba za aimô krsmikwar, kâtô dure rowahtuze krikahãzawre mba hã, tô aimô bdãdi tê wam sdãhui mnô nmê.

Tanënmê tãkãhã romkmãdã psê krtabdi, aimô mnï wasiwaikê rowahtukwai nôri tê wawaihkã wa, dure wapkêto zawredi, tãkãhã romkmãdã za tare aimô waw wdakur pês aimô wanim romkmãdã ptã bã wat krsawi mnô pibumã, kâtô wanim romkmãdã wat rmê kô pibumã, tanënmê watô sapor psên tãkãhã hâisuka krãikrtarê wat kakuikre wa. Tô ahãre hawi tet aimô dakrãiwahkuze kâtô rowaihkuze sissum snã krhêmba mnô nmê, are wanôri rowahtukwai nôri wat aimô tokto si wat samâr waihku pês, tô wanmï kuikre waihku mnô nmê aire, kâtô dure hâisuka tmê aimô krwasikwanï mnô hawi, akwê kra, wapte mnôri, kâtô iptokrta nôri tô ro wat kmãdkã mnô hawi, kâtô dure wanmipar hawi waza ro aimô wat krsamâr waihuk, tanënmê waza tokto kbure wanim romkmãdã hâisuka krãikrtarê mba kuikre snã wat

sakra mnõ pibumã aimõ krwasikwanĩ, aimõ kuĩkre snã smĩkra mnõ pibumã. Nmãzi dawadi nõrĩ tãkãhã hãisuka krãikrtarê tê sanãmr wa wẽ snã tê sanãmr pibumã, tanẽzem hawi wazatõ wanõrĩ akwẽ aimõ wanĩm romkmãdã wat krsawi pês, are dure wanĩm aikte nõrai ptã bã wat krwasku, tanõrĩ dure wabrapã tkrê sawi kba mnõ pibumã. Twa kãnẽ tenharêê!

Saberes Indígenas Akwẽ

Os nossos velhos contam que, desde antigamente, os meninos e as meninas Akwẽ nascem com sabedoria, vendo as coisas que acontecem no meio do seu povo. Assim, eles vão crescendo e conhecendo a sua cultura. Antigamente, havia a casa dos solteiros, que os mais velhos chamavam de Warã. Na casa, ficavam os professores que conheciam tudo sobre a sua cultura. Esses professores são os anciãos.

No Warã, ficavam os anciãos de todos os clãs. Lá, eles ensinavam para os meninos e as meninas os saberes do seu povo Akwẽ. No Warã, entravam os meninos de 8 a 10 anos de idade, bem como as meninas. A casa era a escola verdadeira, que passava todas as leis e os conhecimentos para ajudar os alunos a se tornarem grandes líderes no meio do seu povo Akwẽ. No Warã, os alunos aprendiam todos os ciclos das vidas das crianças e saíam preparados para conviver com a sociedade no mundo, porque a sabedoria e o conhecimento não se separam, os dois ficam juntos. Ali, eles aprendiam o respeito, a valorização da sua cultura, para que um dia se tornem bons professores e ensinem outros jovens a valorizarem sua cultura.

A metodologia Akwẽ está no olhar, no ouvir, para depois ser colocada em prática. Hoje, nós temos as escolas indígenas no lugar do Warã. Nelas, as crianças Akwẽ aprendem com seus próprios professores Akwẽ, que ensinam na sua própria língua, mostrando desenhos etc. Eles ensinam a escrever na sua própria língua materna e em português, que é a segunda língua. Os alunos aprendem, também, a conviver com a sociedade.

As escolas têm que se colocar no lugar dos pais dos alunos, para ajudar os alunos a aprenderem a sua cultura, saberem valorizá-la e estarem preparados para o mercado de trabalho. As escolas Akwẽ precisam ensinar mais, para os alunos crescerem com sabedoria e

conhecerem mais sobre o que é a escola Akwẽ - inclusive as diferenças que a escola tem – por meio da cultura, da língua materna, pintura corporal, respeito, festa indígena etc. Todos esses conhecimentos a escola tem que passar para os alunos Akwẽ, para que eles tenham um ensino de qualidade.